

Anhalt-Zerbst szabadcsapat, bizonyára Wrede tévedésének átvételeként. Ugyanitt a Condé-légióról megemlíthető, hogy francia hadifoglyok között (Magyarországon is) is toboroztak soraiba.

A jóhiszemű recenzensnek is jólesik, ha beleköthet mégoly kevés fogalmi kérdésbe. A sokszor előforduló „front” szó használata ebben a korban, noha tudjuk, mire gondol a szerző, anakronisztikus és megtévesztő. A 41. oldal magyarázó szövegében először és utoljára bukkan fel a „tábori püspökség” fogalma, s ez általánosításokra adhat alkalmat, mivel tábori helynökség lenne a korrekt kifejezés. Párhuzam vonható a helytelen nemesi felkelés, ill. a helyes insurrekció szóhasználattal, mint a 15. oldalon Nagy-L. utal rá. A privátkadétkat (41.) nem számíttam közlegényeknek, hiszen nem botozhatták őket, külön szállásuk volt, s egyenruha-kiegészítőik is megkülönböztették őket. A 219. oldalon a tüzérség törzsénél véleményem szerint nem matematika-professzor, hanem matematikatanár volt állományban. A fegyvernemnél maradván, a 221. oldalon a Kinsky tábornagy nem egyszerűen tüzérségi igazgató, hanem tüzérségi főigazgató. A 238. oldalon a „Schopper” hajóácsnak felelhet meg a hidászoknál. A munka a műhelyfázisban, míg eljutott eddig a jól szerkesztett, tetszetős és tartós könyvformátumig, észrevételeket kapott az „oláh” szóhasználat kényes volta miatt. Az esetleges olvasói bírálatoknak a szerző a 89. o. 260. lábjegyzetében elegánsan elejét veszi. Végül, a Bánát-Bánság elnevezésnél hagyjuk meg számára a jogot, hogy előbbi részesítse előnyben, csakúgy, mint minősítettebb esetként a szabados kifejezést használja az őrzető és a századoshadnagyot az alszázados helyett.

Lenkefi Ferenc

DIE PROTOKOLLE DES ÖSTERREICHISCHEN MINISTERRATES 1848–1867. II.

Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 5. 4. Juni 1851 – 5. April 1852.

Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka und Anatol Schmied-Kowarzik.

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2013. 739 o.

Az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadásának munkálatai a finisbe értek. Az elmúlt évben megjelent a Felix zu Schwarzenberg herceg irányította minisztérium utolsó hónapjai üléseinek jegyzőkönyveit tartalmazó kötet is, amivel 1848-tól egészen 1861 februáráig egy megszakítással hozzáférhetővé váltak az e korszak kutatásához alapvető jelentőségű források. E kötet is Thomas Kletečka és Anatol Schmied-Kowarzik összeszokott szerzőpárosának gondozásában látott napvilágot a sorozatot jellemző gondos és megbízható filológiai munka nyomán, informatív jegyzetekkel, jól használható segédletekkel.

Az 1851 júniusa és decembere közötti félév kiemelt fontosságú volt a kormányzati politika formálódásában, hiszen a megelőző hónapok előkészületei után ekkor szánja el magát az uralkodó az 1849. március elején deklarált alkotmány felfüggesztésére, majd visszavonására az állampolgári alapjogokról ugyanakkor kinyilvánított uralkodói irattal együtt. Ezekben a hónapokban formálódott az 1851. december 31-i szilveszteri pátensben meghirdetett „tisztá monarchikus elv”, azaz az uralkodó személyében összpontosuló „osztatlan hatalomteljesség”, amit a történettudomány kevésbé metaforikusan uralkodói abszolutizmusként ismer. Ebben a formálódásban a vezető szerepet nem a miniszterek játszották, hanem az ambícióktól fűtött fiatal uralkodó és Karl Friedrich Kübeck báró, az uralkodó személyes tanácsadó testületként működő birodalmi tanács elnöke. A minisztertanács számára — némi túlzással — csak epizodista szerep jut, mégis tanácskozásiak jól rávilágítanak a birodalmi vezető elitet foglalkoztató problémákra és megoldási javaslatokra. Amit az utókor Bach-rendszerként ismer, valójában inkább Kübeck báró fejében fogant, mint a belügyminiszterében, akire a buzgó végrehajtó szerepe várt.

A dokumentumokban a minisztertanács tagjai mindenekelőtt a császári akarat engedelmes végrehajtóiként állnak előttünk. Amikor 1851. augusztus 17-én az uralkodó személyes állásfoglalást követel mindegyiküktől az alkotmány felfüggesztésével kapcsolatban, egyedül Philipp Krauß báró pénzügyminiszter nyilvánítja ki, hogy az alkotmányra letett miniszteri esküjével nem egyeztethető össze a további hivatalviselés. Minisztertársai közül egyedül Leo Thun gróf vallás- és oktatásügyi miniszter kért gondolkodási időt, de neki sem elvi ellenvetése volt az uralkodói abszolutizmus kormányzati rendszerével, sokkal inkább az állami bürokratikus centralizáció erősödő elveivel nem értett egyet – s azután maradt a posztján. Augusztus előtt még Krauß testvére, az igazságügyi tárcát birtokló Karl Krauß lovag is fel-felemelte szavát egy-egy olyan intézkedés ellen, amely az alkotmány visszavétele előkészületeként jelenhetett meg a közvélemény előtt, ekko-

riban azonban jobbára már hallgatott. A pénzügyminiszter valóban benyújtotta lemondását, hogy azután visszavonja, de az év végén távozott a testületből (ez azonban már nem általa, hanem az uralkodó által hozott döntés volt), de addig is az alkotmányt felülvizsgáló bizottság tagjaként aktívan hozzájárult az uralkodói abszolutizmus intézményeinek megtervezéséhez. S ekkor sem távozott a vezető elit köréből, hiszen a birodalmi tanács tagjaként továbbra is oda tartozott.

Teljesen nyilvánvaló a jegyzőkönyvekből az uralkodó Kübeck által sugalmazott célkitűzése, a minisztertanács mint testület súlyának a csökkentése, illetve testület jellegének megszüntetése s ezzel a császári hatalom riválisának tekintett kormányzati hatalom gyengítése. Kinyilvánítja, ezentúl a rendeletek nem a minisztertanács mint testület, hanem kizárólag csak az egyes miniszterek nevében fognak megjelenni; átértelmezi a miniszteri ellenjegyzés szerepét: ezentúl az nem az uralkodói rendelet érvényességének, pusztán csak publikálásának formai kelléke, stb. A miniszterek ugyan folytatnak utóvéd harcokat, mégis 1852 első hónapjaiban a megelőző időszak fontos kérdéseire képest szinte csak másod- vagy harmadrangú kérdések kerültek terítékre tanácskozásaikon, s az uralkodó döntéseiben nem tudják álláspontjukat érvényre juttatni.

A formálódó régi/új kormányzati kurzus programjának körvonalazása szempontjából kiemelkedően fontos dokumentumok az alkotmány felülvizsgálatára részben a minisztertanács, részben a birodalmi tanács tagjaiból október elején alakult alkalmi bizottság tanácskozásainak (1851. november 11., 13., 18., 20., 25., 27.) jegyzőkönyvei, illetve a minisztereknek a bizottsági javaslatról alkotott véleménye (a minisztertanács ülésén, december 17., 19., 20., 22., 23., 24., 26., 27., 29.), Bachnak és Kübecknek a minisztertanácsi vitához készített előzetes véleménye (a december 17-i minisztertanácsi jegyzőkönyv mellékleteiként). A kötet nagy érdeme a jegyzőkönyveken kívül e dokumentumok közlése, hiszen nyomtatásban eddig csak a bizottság javaslatai láttak napvilágot Josef Redlichnek köszönhetően. Az 1851. december 31-én kihirdetett szilveszteri pátens nagyon szűkszavúan fogalmaz, s nem fejt ki részletesen a „tisza monarchikus elv” kormányzati maximáit, e dokumentumok azonban elének tárják, hogyan gondolkodtak az uralkodó tanácsadói erről. Segítségükkel pontosabban és árnyaltabban rajzolható meg az új kormányzati ideál. Kübeck az alkotmány felülvizsgáló bizottság első teljes ülésén pontosan megjelöli az uralkodó által előzetesen meghatározott irányadó elveket: „az államfő dinasztikus hatalma, örökletessége, a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom autonómiáját, az egyes tartományok autonómiáját, az osztrák korona alatt egyesített államok elválaszthatatlansága”. Alexander Bach belügyminiszter a minisztertanács 1852. február 18-i ülésén a hétköznapi ember számára is érthetően fogalmaz: „Mindenki, hercegtől kezdve a parasztig, köteles a császárnak engedelmességet, az őfelsége kinyilvánított akaratával szembeni agitáció teljes egészében megengedhetetlen.”

A legfontosabb szereplő, az uralkodó maga persze csak ritkán „szól meg” e dokumentumokban – annál inkább véleményt nyilvánít döntéseiben. A jegyzőkönyvek lapjairól mégis világosan érezhető az uralkodó erősödő kormányzati jelenléte. Egyrészt 1851 második felében a korábbihoz képest feltűnően többször maga elnökölt a miniszterek tanácskozásán, összesen hét alkalommal. De a személyes részvételen túl is nyilvánvaló növekvő súlya a döntéshozatali mechanizmusban és a kormányzás napi rutinjában. Alkalmanként maga kezdeményez napirendi pontot a minisztertanács számára (új hivatalnoki eskütétel); nem fogadja el, módosítja a minisztertanács javaslatait, például szigorít a keyelmi indítványokon, esetleg csak stilisztikai változtatásokat eszközöl a határozaton (például a nemzetőrség feloszlását elrendelő pátens szövegében); vagy egyszerűen nem határoz (például a császárt magasztaló néphimnusz szövegén teendő változtatások ügyében), s ezzel lekerül az ügy legalábbis egy időre a napirendről. Általában véve megállapítható, hogy a kormányzattal ellenszegülőkkel szemben az uralkodó a kérelmetlen erőpolitikát kívánta folytatni.

Az uralkodói teljhatalom mellett a formálódó kormányzati program legfontosabb eleme a birodalmi egység érvényesítése volt az államélet minden lehetséges területén, amit viszont — a tartományi történeti különbségek figyelembe vételét propagáló Kübeckkel szemben — éppen a miniszterek hirdették a leglelkesebben. 1851. december 19–20-ai ülésükön pontosították, mit is értenek 'birodalmi egység' alatt: a dinasztia uralkodói jogának egységén és a birodalmat alkotó tartományok és országok területi-politikai elválaszthatatlanságán túl „a törvényhozás, a jogrendszert és a közigazgatási alapelvek egységét”, „a végrehajtó hatalom, a hadsereg, az államháztartás egységét”, „a központi hatóságok, mégpedig a minisztériumok, a birodalmi tanács, a Legfelsőbb Törvényszék és a Legfelsőbb Számvevőszék egységét és elválaszthatatlanságát”.

Az új kormányzati rend kialakításával kapcsolatban felerősödött a minisztertanácsban belül az állami centralizáció és bürokratizálás híveinek a hangja. Ezekben a hónapokban került sor a forradalmi időszak újításai utolsó maradványainak felszámolására: a már amúgy sem működő

nemzetörség formális feloszlatására, a bírói elmozdíthatatlanság elvének érvénytelenítésére, az esküdtszéki bíraskodás korlátozására, illetve megszüntetésére, az 1849-es alkotmányban, illetve az ugyanakkor kihirdetett községi törvényben biztosított önkormányzati jogok megnyirbálására, illetve nyílt visszavonásukra. Igen sokat mondó Bach érvelése 1852 februárjában, amint a járási hivatalok újjászervezéséről folytatott vitában a politikai hivatalnokok és a bírói kar összehasonlításaként kifejti, az előbbieket sokkal inkább alkalmasak igazgatási feladatokra, mivel a bírói funkciókat végzők hajlamosak magukat „az adott törvény végrehajtóinak, semmint a császári akarat szolgálóinak és végrehajtóinak” tekinteni, s nem hagy kétséget afelől, hogy az államszervezet legapróbb láncszemének is szerinte a császári akaratot kell képviselnie. Ezzel szemben alternatívaként a miniszterek között Thun képviselt más irányvonalat, amelyet a történeti irodalom újrendies jelzővel lát el. Thun ellenezte az állami bürokratizmust, ezzel szemben a közigazgatás alsó fokain a volt nemesi földbirtokosoknak juttatott volna újra közigazgatási felügyeleti funkciókat a falusi közösségek felett. Elképzelései azonban — annak ellenére, hogy a nagy hatalmú Kübecktől sem álltak messze ezek az elképzelések — nem találtak visszhangra sem minisztertársai, sem az uralkodó körében. A centralizációval együtt egyre inkább megjelenik a német nyelvűsítés igénye az állami adminisztráció és oktatás berkeiben. Ismét csak Thun volt az, aki leginkább igyekezett tartani magát a fennálló, több nyelv használatát lehetővé tevő szabályozáshoz, azonban elsősorban inkább taktikai, mint elvi megfontolásokból. Igen feltűnő, hogy a nemzetiségi igényeket érintő napirendi pontok mennyire megritkultak a minisztertanács napirendjén a megelőző hónapokhoz, évekhez viszonyítva. A kormányzat működésének számos területén megjelent a forradalmi időszak terhes örökségének tekintett nyilvánosság korlátozása: kerülni javasolják a miniszterek a hadbírói ítéletek nyilvánosságra hozatalát; döntenek az állami költségvetési előirányzatok nyilvánosságra hozása ellenében, felfüggesztik a községtanácsi ülések nyilvánosságát, ahogy korlátozzák azt a bírósági tárgyalásokon is. Ugyanakkor ezek a lépések arról is tanúskodnak, hogy a politikai döntéshozók a forradalmi mozgalmak azon tanulságát megszívlelték, hogy a közvélemény politikai tényező voltát ne hagyják teljesen figyelmen kívül – még az uralkodói teljhatalom viszonyai között sem. Számos esetben egy-egy tervezett rendelkezést azért halasztanak el, mert az kedvezőtlen hatást gyakorolna a közvéleményre. (Ezen az intézkedések nagy részére azonban néhány hónap, esetleg év után végül sor kerül.)

Az állami intézményrendszer újraszabása magában foglalta az állampolgárok feletti ellenőrzés kiterjesztésének igényét is, az egyesületekre vonatkozó 1849. évi törvény helyett új szabályozás előkészítését, a sajtóellenőrzés szigorítását annak érdekében, hogy a kormányzat által „közérdeket sértő”-nek minősített sajtóorgánumokat be lehessen tiltani és folyamatosan ellenőrizni, a büntetőtörvénykönyv egyes pontjainak módosítását (például titkos társaságok, illetve nem engedélyezett aláírásgyűjtések szankcionálása érdekében). Nem véletlen, hogy ismét csak Thun volt az egyetlen miniszter, aki 1852 februárjában, amikor Bach egy a sajtóban megjelent, a szilveszteri pátenst konzervatív elvek alapján bíráló cikk kapcsán „forradalmi”-nak minősít minden kritikát, amennyiben az „őfelsége határozatait újságcikkekben lealacsonyítja és ellentétes értelmű tendenciákat követ”, kifejti, szerinte a császári pátenst nem zárja ki a végrehajtás „módozatai”-ról folytatott sajtópolemikát. Az egyesületi szabályozás kapcsán viszont Krauß igazságügy-miniszter is enyhíteni igyekezett a Bach által javasolt hatósági omnipotenciát.

Felbuknának persze a jegyzőkönyvekben a korábbiól már jól ismert problémák is. Például a birodalom több pontján fennálló ostromállapot viszonyai között megszerzett politikai befolyásokat megőrizni s érvényesíteni kívánó katonai hatóságok és a minisztertanács ellentétei. Mindenekelőtt Bach és Krauß igazságügy-miniszter hirdette, hogy lassan vissza kell térni a közigazgatás és igazságszolgáltatás normális menetéhez, ezért nem kívánatos a katonai vezetők jogkörének további bővítése, de az uralkodó láthatólag úgy érezte, még szüksége van a hadsereg erejére és tekintélyére a stabil kormányzathoz. De nem szűntek meg a miniszterek egymás közötti kompetenciakonfliktusai sem, elsősorban Bach igyekezett minél több jogosítványt begyűjteni. S még mindig kísértett az 1848–1849-es mozgalmak szelleme, s bár a miniszterek, mindenekelőtt Bach többször is leszögezte, hogy ideje lenne befejezni a jutalom-, illetve kitüntetés-osztogatást, az efféle ügyek, ahogy hadbírói ítéletek jóváhagyása vagy kegyelmi kérvények tárgyalása is újra és újra a napirenden szerepelnek. A miniszterek az utóbbi esetek többségében az elutasítás mellett foglaltak állást, úgy tartva, még nem érkezett el az idő kegyelmi aktusra, s Bach különösen kérésekkel telenek mutatta magát még olyan ügyekben is, ahol a katonai hatóságok és minisztertársai is hajlottak volna legalább a részleges büntetés elengedésre. De az uralkodó is szigorított alkalmanként a javasolt döntésen. Az egyedi esetek mérlegelésén túl a miniszterek láthatóan úgy ítélték

meg, a politikai konszolidáció még nem ment végbe Magyarországon, ahogy két elítélt lelkész kapcsán a minisztertanács határozata (1851. nov. 7.) fogalmaz: „...nincs itt az ideje annak, hogy efféle személyeket hagyjunk visszatérni országaikba”. Történetek azonban persze büntetésenyhítések is (a büntetési tétel rövidítése, ritkábban a hátralevő rész teljes elengedése, esetleg sáncmunka helyett várfogság), elsősorban a kevésbé súlyosan kompromittált személyek esetében, hiszen a miniszterek is tisztában voltak azzal, hogy a különböző hadbíróságok előtt nagyon különböző időpontokban született ítéletek között nem lehetett biztosítani az egyöntetűséget, így egyes elítélteket aránytalanul súlyos büntetés sújthatott, miközben súlyosabban kompromittáltak, például még 1850 nyarán Haynau bárótól teljes amnesztiában részesültek. (A pancsovai lakos Joseph Lazichot például még 1849 április elején három évi börtönre ítélték könnyű vasban csupán azért, mert Pozsonyban nyilvánosan kijelentette, hogy a császári csapatok vereséget szenvednek majd, s ő maga harminc kocsinyi sebesültet látott, és így tovább.)

Ez a kötet perdöntő bizonyítékot szolgáltat az ünnepezt színész Egressy Gábor ügyében. Frank Tibor Zerffi Gusztávról szóló könyvében már bizonyította, hogy Egressy törökországi emigrációja idején a bécsi titkosrendőrségnek szállított információkat, ennek ellenére a kétely újra és újra hangot kapott. A minisztertanács azonban 1851. július 16-i ülésén egyértelműen fogalmazott, mondván, Egressy „...a törvényes kormánynak teljesített szolgálattal vétsége megbánásának olyan jelet adta, hogy méltónak találta arra, hogy az uralkodó kegyelmébe ajánlja...” (105.)

A minisztertanács napirendjén nem szerepelt sűrűn kifejezetten csak Magyarországot érintő napirendi pont, de az alkotmányrevízióról és az új kormányzati reformokról folyó viták természetesen számos vonatkozásban érintették a magyarországi berendezkedést is. A birodalom kormányfőiről távolról sem uralkodott egyetértés minden kérdésben, esetenként a minisztertanácsban belül sem, bár az élesebb nézeteltérések inkább a birodalmi tanács egyes tagjai és a miniszterek között mutathatók ki. A szilveszteri pápens kibocsátása előtti utolsó tanácskozásokon már részt vehetett a birodalmi tanács két magyarországi konzervatív tagja, Szógyény (Marich) László és Zichy Ferenc gróf is, így bepillantást nyerhetünk az ő álláspontjukba is, bár — nyilván nem véletlenül — egyikük sem volt tagja az alkotmányrevíziós bizottságnak. Lényeges pontokon igyekeztek kedvezőbb irányba terelni a kormányzati viszonyokat Magyarországon, amihez alkalmanként sikerült megnyerniük néhány birodalmi tanácsos támogatását, miközben a miniszterek, mindenekelőtt Bach sikerrel akadályozták törekvéseiket. Komoly vita folyt például a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság visszacsatolásáról a magyarországi igazgatásba, az erdélyi szászoknak korábban tett autonómia ígéretekről, a magyarországi közigazgatási kerületi rendszer megszüntetéséről, az osztrák polgári és büntetőtörvénykönyv bevezetéséről a magyar korona országaiban. Ezekben a kérdésekben az uralkodó minden esetben a szigorú centralizációt és minden tartományi különállás azonnali megszüntetését valló miniszterek véleményét fogadta el.

A sorozat megszokott hasznos segédletei (bevezető, bibliográfia, régies kifejezések jegyzéke, a minisztertanácsokon résztvevők névsora, az ülések és napirendi pontok kronologikus listája, név- és tárgymutató) ez alkalommal is eredményesen segítik az olvasót. A szerkesztők bevezetője követi a sorozat többi kötetében megszokott tartalmas és eligazító bevezetők legjobb hagyományait. Miközben a szerzők összefoglalják az alkotmányrevízió folyamatát, s ezzel összekötik a közölt dokumentumok jelezte folyamat egyes láncszemeit, az egymásba fonódó szálakat pontosan végigkövetik, felvázolva azok előzményeit, illetve az itt tárgyalt időszak utánra átnyúló következményeit. Ismertetik azokat a további dokumentumokat is, melyek fontos háttér-információkkal szolgálnak a folyamat megértéséhez. Emellett tömören felvázolják az ebben az időszakban fontos szerepet játszó egyéb politikai kérdéseket (pénzügyi stabilitás, stb.) is.

Az informatív bevezető, valamint a száraz és tömör jegyzőkönyvek segítségével, ahogy a bevezetőben a szerkesztők fogalmaznak, közvetlenül bepillantunk „a protagonisták eszmevilágába, ideológiai és politikai maximáik” univerzumába. Hozzátehetjük: kirajzolódik előttünk a neoabszolútizmus magasztos, hirdett eszményei mellett annak mindennapi nyers valósága is.